

φικὸς νοῦς, μὲ τὴν ἰδέα τῆς ἔλλογης οὐσίας «ποὺ ἐνυπάρχει στὸν ἄνθρωπο» (σ. 220), τοῦ κριτικοῦ πνεύματος (σ. 223), τῆς ὑπέρβασης τοῦ Ἐγὼ ἀπὸ τὸ Ἐμεῖς, τῆς καλλιέργειας «τῆς αἰσθήσεως τοῦ κοινοῦ Ἀγαθοῦ ἢ τοῦ κοινοῦ Συμφέροντος ποὺ ἀποτελεῖ τὸν ὕψιστο σκοπὸ τῆς παιδείας» (σ. 224), τοῦ σεβασμοῦ τῆς φύσης, τοῦ συνδυασμοῦ ἐθνικῆς-ἐλληνικῆς καὶ εὐρωπαϊκῆς παιδείας, τῆς ἐπανασύνδεσης τῶν Ἑλλήνων μὲ τὴν μακραίωνη ἱστορία τους, ὁλόκληρη, θὰ ἔλεγα, ἀρχῶν καταστατικῶν ποὺ πολυφωνικὰ καὶ δυναμικὰ διατρανῶνονται στὰ μελετήματα ὅλου τοῦ βιβλίου.

Ἄννα ΚΕΛΕΣΙΔΟΥ

Α. ΚΕΛΕΣΙΔΟΥ, *Μελετήματα Προσωκρατικῆς Ἠθικῆς*. Πρόλογος Γ. Βλάχου, Κέντρον Ἑρεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Ἀθήνα, 1994, 129 σελ.

Τὰ τελευταῖα χρόνια παρατηρεῖται σημαντικότερη στροφὴ πρὸς τοὺς Προσωκρατικούς. Τὸ ὄντως εὐτυχὲς γεγονὸς δὲν εἶναι τυχαῖο. Ὁ αἰώνας μας γνώρισε πολλὰ καὶ σημαντικὰ φιλοσοφικὰ τάσεις καὶ σχολές, οἱ ὁποῖες, ὡστόσο, θεωρούμενες στὴ γενικότητά τους, δὲν ἱκανοποιοῦν τίς βαθύτατες ἐμπνοές τῆς γνήσιας φιλοσοφικῆς συνείδησης. Ἴσως ἡ νοσταλγία τῶν φιλοσοφικῶν ἀπαρχῶν, τῆς ρωμαλέας καὶ αἰώνιας παιδικότητος τῆς φιλοσοφίας ὁδήγησε τὴ φιλοσοφικὴ διανόηση στὶς ἀρχέγονες πηγές, στοὺς ἀνεξάντλητους Προσωκρατικούς.

Αὐτὸ εἶναι, νομίζω, τὸ μήνυμα τοῦ νέου βιβλίου τῆς Ἄννας Κελεσίδου. Γνωστὴ καὶ ἀπὸ ἄλλα τῆς κείμενα ἢ φιλόσοφος διακρίνεται γιὰ τὴν εὐγένεια τοῦ στοχασμοῦ τῆς καὶ γιὰ τὸ ἀνοιχτῶν προοπτικῶν βλέμμα τῆς. Ὁ στοχασμός τῆς εἶναι διαφανής, δεκτικὸς καὶ φιλόξενος ταυτόχρονα. Γνωρίζει καλὰ τὴ σύγχρονη φιλοσοφία καὶ ἴσως αὐτὸ ἀποτελεῖ ἕναν ἐπιπλέον λόγο ἐπίμονης καὶ δημιουργικῆς ἀναστροφῆς τῆς μὲ τοὺς Προσωκρατικούς. Κατὰ βάθος θεωρούμενα τὰ *Μελετήματα* κατοπτρίζουν προσωπικὰ θέσεις οἱ ὁποῖες ἐκφράζονται μὲ τὰ φθέγματα καὶ τὰ ἀποφθέγματα τῶν Προσωκρατικῶν.

Ἦδη ἡ θεματικὴ θέτει τὸ δάκτυλο ἐπὶ τὸν τύπον τῶν ἥλων. Ὁκτὼ εἶναι τὰ μελετήματα μὲ κυριότατη ἀναφορὰ σὲ βασικὰ θέματα ἠθικῆς καὶ πολιτικῆς φιλοσοφίας. Ἡ Ἄννα Κελεσίδου γνωρίζει καλὰ τὴ θεματικὴ τῆς, ἀναστρέφεται οἰκεῖα μὲ τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία, ἀναπτύσσει τίς θέσεις τῆς μὲ ἐμφανῆ ἀνεση καὶ γνώση. Ἀνεπιτήδευτο τὸ ὕφος τῆς μαρτυρεῖ τὴν ὥριμη φιλόσοφο, ἡ ὁποία ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ παρουσιάζει τίς ἀπόψεις τῆς σὲ

ατμόσφαιρα διαλόγου με κράτιστους στοχαστές. Φιλοσοφική έρευνα δεν είναι ή τυπική παράθεση χωρίων και ή διάνθισή τους με χωρίς ουσιαστικό περιεχόμενο σχόλια. Είναι, αντίθετα, «είσβολή», κατάδυση, δημιουργική συμπόρευση, κοινωνία.

Άς προσεγγίσουμε όμως κάποιες κύριες θέσεις. Η Άννα Κελεσίδου πρωτοτυπεί καθώς αναστρέφεται με θέματα ήθικης φιλοσοφίας, αφού καταδεικνύει τη σχέση της πολιτικής φιλοσοφίας με την πραγματικότητα της πόλεως-κράτους της αρχαίας Ελλάδας. Ήδη αναλύονται τόσα και τόσα λεπτά θέματα, τὰ ὁποῖα πρῶτοι οἱ Προσωκρατικοὶ ἀντιμετώπισαν πρωτοποριακά: Ἡθος, ήθική, δίκαιο, κανόνες δικαίου, πολιτική, κοινωνική πολιτική, μέτρο, δημοκρατικές ἀρχές, ἰσονομία, κ.ο.κ. Πλούσια ή θεματική δεν οδηγεί ὡστόσο στήν ἀπεραντολογία, ἀλλά εὐθύνει τήν περισκευμένη καὶ ἔνσοφη, θὰ ἔλεγα, ἀντιμετώπιση. Ἡ φιλόσοφος συγγραφεὺς γνωρίζει τὸν συνεκτικὸ ἴστὸ περὶ τὸν ὁποῖο διαπλέκεται τὸ ήθικὸ πρόβλημα με ὅλες του τὶς ἐπιμέρους ἐκφάνσεις. Τὸν ἱχνεύει, τὸν προσδιορίζει καὶ συχνὰ μᾶς προσάγει συμμαρτυρίες συγχρόνων εὐρωπαϊῶν στοχαστῶν.

Εἴτε διαβάσουμε τὶς ἀναλύσεις τῆς Ἄννας Κελεσίδου τὶς σχετικὲς με τὸν Ξενοφάνη, τὸν Δημόκριτο, τὸν Ἡράκλειτο, κ.ο.κ., εἴτε παραλληλίζουμε τὶς διαπλεκόμενες θέσεις, συναντᾶμε πάντα τὸν ἀσκημένο λόγο, ὁ ὁποῖος μᾶς προσφέρει με ζωντάνια τὰ μακρινὰ μὰ πάντα πολὺτιμα καὶ σύγχρονα μηνύματα τῶν προσωκρατικῶν φιλοσόφων. Θὰ ἦταν εὐκολο νὰ παραθέσω ἀρκετὰ χωρία τοῦ βιβλίου. Ἀρκοῦμαι ὅμως σὲ ἓνα τὸ ὁποῖο εἶναι χαρακτηριστικό. Κατοπτρίζει ὄχι μόνο τὴν προσωκρατικὴ σκέψη ἀλλὰ καὶ τὴν κύρια θεώρηση τῆς Ἄννας Κελεσίδου: «Οἱ ἀρχές τῆς προσωκρατικῆς σοφίας εἶναι οἱ τρεῖς ἀλληλοσυνδεόμενες καὶ ἀλληλοσυμπληρούμενες ἀρχές οἱ ὁποῖες ἐπιγραμματικὰ δίνονται στὸ δημοκρίτειο ἀπόσπασμα 2: «*τὸ εὖ λογίζεσθαι, τὸ εὖ λέγειν καὶ τὸ πράττειν ᾧ δεῖ*» (σελ. 81). Ἀπλὲς κατὰ τὰ φαινόμενα ἀπόψεις, οἱ ὁποῖες ὅμως ἀποκαλύπτουν πρωτόγνωρο βάθος. Ἡ συγγραφεὺς ἐμβαθύνει: τὸ «κατὰ τὴν ψυχὴν ζῆν» καὶ τὸ «εὖ ζῆν», μᾶς λέει στήν ἴδια σελίδα, «προϋποθέτουν τὴν ἀναγνώριση τῆς ἀξιακῆς προτεραιότητος τῆς ἔλλογης ψυχῆς, τὴ θεώρηση τῆς ἔλλογης ψυχῆς ὡς αὐτοσκοποῦ». Ἡ ἐμβάθυνση συνεχίζεται, γιατί ἀποκαλύπτεται ἓνας νέος ἀνθρωπισμός, ἀπὸ τὸν ὁποῖο θὰ ἀναδυθεῖ ή μεγάλη φιλοσοφικὴ περιπέτεια καὶ κυρίως ὁ νέος τύπος «τῆς φιλοσοφικῆς ἀνθρωπολογίας στήν Ελλάδα». Θὰ μπορούσα νὰ παραθέσω καὶ ἄλλα συναφῆ χωρία, ἀλλὰ προτείνω στὸν ἀναγνώστη νὰ προσεγγίσει ὁ ἴδιος τὶς ἀναλύσεις τῆς Ἄννας Κελεσίδου.

Τὰ σύντομα ἀλλὰ περιεκτικὰ κείμενα μᾶς μυοῦν σὲ λεπτὲς ἀλλὰ στοιχειώδεις γιὰ τὸν φιλοσοφικὸ λόγο διακρίσεις. Ἐνδεικτικὰ καὶ μόνο ἀναφέρω στήν ἔννοια τοῦ μέτρου, ἔννοια ή ὁποία προσδιορίζει καὶ τὴν ήθική

καὶ τὴν πολιτικὴ φιλοσοφία πολλῶν Προσωκρατικῶν. Χωρὶς τὸ μέτρο δὲν κατανοεῖται οὔτε ἡ ἠθικὴ οὔτε ἡ πολιτικὴ σκέψη τοῦ Ξενοφάνη, τοῦ Ἡρακλείτου, τοῦ Δημοκρίτου. Ἡ ἔννοια τοῦ μέτρου ὅμως δὲν εἶναι κάτι τὸ αὐτόνοητο. Οἱ ἐμβριθεῖς ἀναλύσεις τῆς συγγραφέως-φιλοσόφου μᾶς πείθουν. Ἐδῶ ἔγκειται, νομίζω, ἡ προσφορὰ τῶν Μελετημάτων. Ἀποτολμοῦν σεμνὲς ἀλλ' ἐμβριθεῖς ἀναλύσεις καὶ ἀναπτύξεις, οἱ ὁποῖες εὐθύνουν τὴν ὁδὸ οἰκείωσης τοῦ λόγου τῶν Προσωκρατικῶν. Εἶναι σαφὲς πὼς παρόμοια προσπάθεια δὲν εἶναι εὐκόλη. Προϋποθέτει ἔνδοθεν κοινὸ αἰσθητήριον, *sensorium*, πνευματικὸ ἔνστικτο, τὸ ὁποῖο συνιστᾷ ἀπαραίτητη προϋπόθεση σπουδῆς τῆς φιλοσοφίας. Ἀγόμεθα, ἔτσι, στὴν ἔνσοφη «καιρικότητα», στὴν ὑπέρβαση τοῦ ἔγχρονου κατὰ τὸ ὅτι ἡ χρονικότητα τέμνεται ἀπὸ τὴν ἐπίγνωση τοῦ καιροῦ: *καιρὸς παντὶ πράγματι*. Καὶ ἡ καιρικότητα, ὡστόσο, κομίζει τὸ δικό της μήνυμα τὸ ὁποῖο δὲν ἀνήκει στὴν ἐπίγνωση τοῦ ἔγχρονου, στὴν ἀπλὴ συνειδητοποίηση τῆς καταλληλότητάς του. Ἡ Ἄννα Κελεσίδου διαπιστώνει πὼς «στὸν τομέα τῆς ἠθικῆς ἡ προσωκρατικὴ ἠθικὴ εἶναι κιόλας σύγχρονη καὶ ὑπερκαιρικὴ» (σελ. 80), ἀφοῦ ἀνακλᾷ ὅχι τὸ ἀπλὰ ἐπίκαιρον οὔτε τὸ ἀπρόσωπον καιρικόν, ἀλλὰ τὸ παντοτινὸ ἐπίκαιρον καὶ καιρικόν, τὴν ἀλκὴν τοῦ νοοῦντος καὶ λογιζομένου προσώπου.

Νίκος ΜΑΚΡΗΣ

ORPHÉE, Poèmes magiques et cosmologiques, Postface de Luc Brisson, Paris, Les Belles Lettres, 190 pp.

Ce qui nous frappe dès le début de ce livre charmant — j'oserais dire «magique» — c'est le fait que le professeur Luc Brisson (cet éminent chercheur des textes anciens) ne fait pas, comme d'habitude, une préface mais une postface des textes publiés. Une postface très importante qui manifeste la modestie du vrai homme de science et qui en même temps donne la parole aux textes «magiques et cosmologiques» d'Orphée pour nous entraîner — sans aucune introduction moderne — au monde des mystères de la Grèce ancienne.

Nous trouvons ainsi donc dans ce livre:

1. Un choix de témoignages anciens sur Orphée qui mettent en évidence la diversité de cette personnalité extraordinaire.
2. Les fragments "*veteriora*", c. à d. toutes les attestations les plus anciennes des doctrines orphiques, datées de VIe siècle avant notre ère.
3. Les textes des principales *tablettes orphiques* sur lamelles d'or et d'argent qui ont été découvertes dans la Grande Grèce.

